

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.66>

AMICUS CURIAE: ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ЕТИЧНІ ВИМІРИ СТОРОННЬОЇ ДОПОМОГИ ВЕРХОВНОМУ СУДУ У ПИТАННЯХ ПРАВА

Пільков К.М.,

*кандидат юридичних наук, старший дослідник,
суддя, Велика Палата Верховного Суду,
старший науковий співробітник
відділу приватного права та процесу,
НДІППіП ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
ORCID: 0000-0002-8931-0413*

Пільков К.М. Amicus curiae: процесуальні та етичні виміри сторонньої допомоги Верховному Суду у питаннях права.

Стаття зосереджує увагу на особливостях реалізації в українському судочинстві практики amicus curiae, сторонньої допомоги у вирішенні складних питань, які виходять за межі інтересу сторін конкретної судової суперечки. Автор вказує на те, що в національних реаліях допустимі форми такої допомоги стосуються вирішення питань права. У статті приділена увага поняттю та сучасним проявами практики amicus curiae у правових системах, в яких вона особливо поширена, а також висвітлено тенденцію до розширення застосування цієї практики. Автор доводить, що в українському судочинстві допомога сторонніх осіб, інституцій, груп у вирішенні складних питань права ґрунтується на принципі jura novit curia, у якому втілюється неспростовна презумпція знання судом права. Автор аргументує, що внаслідок дії цього принципу будь-які заяви, в тому числі публічні або безпосередньо адресовані суду, від фахівців, професійних спільнот і організацій, які містять аргументи стосовно вирішення питань права, не можуть сприйматись як недозволений вплив на суд, і не становлять загрозу для незалежності суду чи неупередженості у здійсненні правосуддя. При цьому автор звертає увагу, що мають бути дотримані етичні обмеження: висновки не повинні стосуватись того, яким чином належить загалом вирішити справу, яка перебуває на розгляді суду, і висновок не повинен містити критики чинного судового рішення, яка виходить за межі критики висновків у питаннях права. У статті викладено основні формати, у яких Верховний Суд залучає допомогу фахівців у питаннях права: індивідуальні висновки; засідання робочих груп Науково-консультативної ради при Верховному Суді. Автор вказує на потенціал групових форматів роботи amicus curiae та обґрунтовує застосування у судочинстві технік організації цієї роботи, притаманних для експертиз у сфері права в міжнародному арбітражі. У статті зроблений загальний висновок про допустимість розширення практики amicus curiae, залучення до формування правових позицій професійних юридичних спільнот і відповідність цього інтересам правосуддя, правничих та інших фахових спільнот і суспільства в цілому.

Ключові слова: висновок у питанні права, експерт у сфері права, незалежність суду, неупередженість, jura novit curia, res judicata.

Pilkov K.M. Amicus curiae: procedural and ethical dimensions of external assistance to the Supreme Court in matters of law.

The article focuses on the peculiarities of implementation of amicus curiae practice in Ukrainian court proceedings, i.e. external assistance in resolving complex issues which go beyond the interests of the parties to a particular court case. The author points out that in the national context, the permissible forms of such assistance relate to the resolution of issues of law. The article focuses on the concept and current manifestations of amicus curiae practice in the legal systems where it is particularly widespread, and also highlights the trend towards the expansion of this practice. The author argues that in Ukrainian legal proceedings, assistance of legal experts, institutions and groups in resolving complex legal issues is based on the principle of jura novit curia, which embodies the irrefutable presumption of the court's knowledge of the law. The author argues that, as a result of this principle, any statements, including those publicly made or directly addressed to the court, from professionals, professional communities and organisations containing arguments on the resolution of legal issues cannot be perceived as an unauthorised influence on the court and do not pose a threat to the independence of the court or impartiality in the administration of justice. At the same time, the author draws attention to the fact

that ethical restrictions must be observed: opinions should not concern how the case before the court should be finally resolved, and the opinion should not contain criticism of valid court decisions that goes beyond criticism of the opinions in matters of law. The article outlines the main formats in which the Supreme Court engages the assistance of legal experts: individual opinions; meetings of working groups of the Scientific Advisory Council of the Supreme Court. The author points out the ways of further development of group formats of *amici curiae* work and justifies the use of techniques for organising this work in court proceedings which are typical for obtaining legal expert evidence in international arbitration. The article draws a general conclusion that it is permissible to expand the practice of *amicus curiae*, involve professional legal communities in the development and debates around pending legal matters and that this is in the interests of the administration of justice, legal practitioners and other professional communities and society as a whole.

Key words: opinion in a matter of law, legal expert, independence of the court, impartiality, *jura nivit curia*, *res judicata*.

Постановка проблеми. У 2023 році Верховний Суд повідомив, що його Велика Палата вперше звернулася до *amicus curiae* (лат. друг суду), визнаного у світі інструменту одержання компетентних висновків від неупереджених фахівців стосовно проблемних питань справи [1]. На той час Велика Палата скористалась можливостями за нормами Положення про Науково-консультативну раду при ВС, які дозволяють залучати до участі в її роботі практиків, і сама запитала висновки від фахівців Міжнародного комерційного арбітражного суду при ТПП України та Української арбітражної асоціації як від *amici curiae* (лат. мн. друзі суду).

Попри те, що саме тоді вперше у практиці Великої Палати були одержані висновки, позначені саме як висновки *amicus curiae*, фахова стороння допомога суду у питаннях права не є новим чи екстраординарним явищем в українському судочинстві. Верховний Суд вже навіть в одній зі своїх постанов звернув увагу на те, що запроваджений у процесуальний закон інститут висновків експерта з питань права бере витоки з інституту *amicus curiae*, «що покликаний сприяти суду шляхом надання відповідей та кваліфікованих роз'яснень, забезпечення суду експертними знаннями, які є необхідними для правильного та об'єктивного вирішення спору» [2]. Також вітчизняні дослідники розглядають висновки експертів у галузі права у господарському, цивільному та адміністративному судочинстві саме як різновид *amicus curiae* [3, с. 232]. Власне діяльність Науково-консультативної ради при Верховному Суді (НКР) також розглядається як така дружня допомога суду.

У практиці Верховного Суду також мали місце випадки, коли той посилався на висновки *amicus curiae*, що їх надавала Венеційська комісія, щоправда на запит іншого суду (Конституційного Суду України) [4; 5; 6]. Слід визнати, що у прийнятті цих висновків як авторитетного джерела значення мало не стільки те, що вони були надані *amicus curiae*, скільки визнана вага Венеційської комісії та авторитет її висновків стосовно відповідності засад діяльності державних інституцій, проєктів реформ критеріям верховенства права.

Всі ці випадки мають доволі віддалений стосунок до сучасної практики одержання висновків *amicus curiae* у правових системах, де така практика є розвиненою. Однак вони дозволяють ширше поглянути на потенціал розвитку в українській судовій практиці як окремих інструментів сторонньої допомоги суду в одержанні важливої інформації, яка не стосується суто фактів певної справи, а також на те, наскільки взагалі допустимою є стороння допомога для суду, особливо у питаннях права.

У зв'язку з цим, постає також питання про те, чи є в тих рамках, які встановлює сучасне процесуальне законодавство практика *amicus curiae* обмеженою для Верховного Суду тими форматами, які визначені у законі, тобто лише допомогою від його НКР. Чи може допомога суду бути «непрощеною»? Тобто мова про те, чи допустимо з правової та етичної точки зору для окремих фахівців, інституцій, зацікавлених груп висловлювати і повідомляти у різний спосіб суду про свою позицію у питанні права, якщо таке перебуває на вирішенні Верховного Суду. Саме через те, що фаховий підхід до вирішення складних правових питань, а також врахування суспільного інтересу є важливими при розгляді справ Верховним Судом, актуальним є питання про ефективні інструменти, які б дозволили забезпечити цю допомогу, а також допустимість як загалом сторонньої участі чи стороннього впливу на формування судом позицій у питаннях права, так і окремих інструментів такої участі.

Це дослідження ставить собі за **мету** окреслити засадничі правові та етичні орієнтири для різних форматів сторонньої участі у формуванні позицій у питаннях права, які перебувають на вирішенні у Верховному Суді, а також допустимих форматів донесенні цієї позиції до найвищої судової інстанції.

Стан опрацювання проблеми. Використанню в українському судочинстві висновків експертів у галузі права як різновиду *amicus curiae* присвячені дослідження О. Дроздова, Є. Григоренка,

О. Передерія, А. Стебелєва. Окремі аспекти застосування *amicus curiae* у практиці ЄСПЛ досліджує вала А. Алексєєва [7].

Виклад основного матеріалу. У найбільш загальних рисах висновки «друга суду» (лат. *amicus curiae*) надається особою, інституцією, групою, які здійснюють адвокацію певного інтересу і які мають високий рівень зацікавленості в предметі розгляду, але не є стороною та не беруть безпосередньої участі у судовому процесі [8, с. 4]. Використання практики *amicus curiae* розглядається як спосіб демократизації судочинства шляхом сприйняття нових ідей та надання можливості «бути почутим голосам, до яких не часто дослухаються суди» [9, с. 5]. У цьому значенні *amicus curiae* у західній практиці розглядається як один з найбільш поширених інструментів, за допомогою якого різні зацікавлені групи намагаються втілити у право свої економічні, політичні та соціальні вподобання [10, с. 230]. Дійсно, головною, а можливо, і єдиною «аудиторією», адресатом висновків *amicus curiae*, є судді, а єдиною метою цих висновків є формування права у напрямі, який є вигідним для авторів висновку [11, с. 78]. Практика подання висновків *amicus curiae* до Верховного Суду США відверто розглядається дослідниками як форма лобіювання інтересів груп у судовій гілці влади [12, с. 398]. В окремих випадках таке лобіювання може мати характер недобросовісної практики (англ. *faux advocacy*), коли надавачі висновків заявляють про те, що є виразниками інтересів певних груп, які потребують особливого захисту чи врахування, а насправді такими не є, і лише на основі цієї самоідентифікації вимагають врахування своєї позиції [13, с. 655].

Дослідники практики застосування *amicus curiae* у країнах, де вона особливо поширена, розглядають такі рівні впливу *amicus curiae*: а) вплив на те, хто переможе і програє у судовій справі; б) вплив на ідеологічний напрям судових рішень; в) вплив на зміст висновків суду; г) інший можливий вплив [10, с. 226]. Через таку багатогранність цієї практики, яка дозволяє вдатися до неї не тільки для широкого суспільного блага, *amicus curiae* має не лише прихильників, але й авторитетних критиків. Напевне використання *amicus curiae* саме з метою вплинути на результат вирішення конкретної справи дозволили Річарду Познеру негативно оцінювати практику *amicus curiae* як такої, що надає незначну допомогу суду, якщо така взагалі є, оскільки насправді *amicus* є дублюванням аргументів сторін [14, с. 745].

Все ж протягом останніх тридцяти років десятки країн світу, які раніше не визнавали практику залучення *amicus curiae*, сприйняли її. Це охоплює країни Латинської Америки (наприклад Бразилія, Аргентина, Венесуела та Перу), Африки (Руанда, Ефіопія та Намібія), Азія (наприклад, Південна Корея, Таїланд) і Європа (наприклад, Іспанія, Швеція, Австрія, Чехія та Бельгія), а також велику кількість міжнародних організацій та юрисдикційних органів (таких як Світова організація торгівлі та Європейський суд з прав людини), які одна за одною перейняли практику одержання *amicus curiae* або значно її розширили. Використання *amicus curiae* також посилилось в більшості систем загального права (США, Канада, Австралія, Сполучене Королівство, Південна Африка, Нова Зеландія, Ірландія). Загалом важливо, що практика *amicus curiae* набуває поширення в країнах, які належать як до континентальної правової традиції, так і до систем загального права [15, с. VIII].

1. Висновки *amicus curiae* і публічні заяви стосовно питань права на розгляді Верховного Суду: фахова допомога чи вплив на суд?

Після ілюстрації того, що практика подання висновків *amicus curiae* має доволі широке застосування і може переслідувати різну мету, зосередимось на тому аспекті цієї практики, який відомий українському судочинству і при цьому має потенціал для розвитку: стороння допомога фахівців, окремих інституцій у вирішенні питань тлумачення та правильного застосування права.

Може видатись парадоксальним, однак принципом, який є відправною точкою для визначення специфіки застосування в українському судочинстві сторонньої допомоги у питаннях права, є принцип *jura novit curia* («суд знає право»). Ця неспростовна презумпція знання судом права у вітчизняному судочинстві, з одного боку, покладає обов'язок на суд самостійно встановити зміст права, а зі сторін цей обов'язок знімає, внаслідок чого зміст права не належить до предмету доведення у вітчизняних судових процесах, а діяльність суду із самостійного встановлення змісту права не порушує засади змагальності, яка таким чином на питання права не поширюється. З іншого ж боку, саме через те, що неспростовно презюмується обізнаність суду зі змістом права і здатність суду самостійно вирішити, як належить це право застосовувати, з цього ж впливає неможливість будь-якої сторонньої інформації у питаннях права справити недозволений вплив на суд або порушити засади змагальності. Тобто оскільки презюмується, що суд знає право, публічні заяви сторонніх осіб або донесення до суду позицій цих осіб у питаннях права саме по собі не може розглядатись як вплив на суд, загроза безсторонності суду.

Отже доти, доки *amici* у своїх спробах допомогти суду у правозастосуванні не виходять за межі питань права, тобто зосереджені на тлумаченні права, і не вдаються до критики результату вирішення конкретних судових справ, не піддають сумніву судові рішення, зокрема ті, що набули зна-

чення *res judicata*, і не висловлюються з приводу того, як слід вирішити ту чи іншу справу в цілому, така допомога суду заслуговує на позитивне сприйняття.

Цікаво, що висновок *amicus curiae* не є доказом навіть у системах загального права, де питання права у суді також вважається предметом суперечки сторін, на яке поширюються засади змагальності. Навіть у Верховному Суді США, процесуальні правила якого передбачають право сторони відреагувати на *amicus*, якщо такий подано на протидію її позиції, з різних причин така реакція сторін є нечастою [16, с. 1915].

Все ж варто врахувати, що в умовах сучасної обережної практики національних судів у питанні забезпечення права сторони бути почутою, її права прокоментувати стосовно будь-якого нового матеріалу, який приєднується до справи, в тому числі того, який стосується питання права, особливо якщо це відбувається внаслідок подання такого матеріалу іншою стороною, суди небезпідставно застосовують цю загальну засаду доказового права, а саме надання іншій стороні можливості прокоментувати, також до матеріалів, які стосуються правових питань і вочевидь доказами не є.

Водночас опосередковані форми допомоги суду у формуванні правових позицій, які здійснюються не з ініціативи сторони і не передбачають приєднання до справи нових матеріалів, на яких могло б ґрунтуватися судові рішення, описаними вище вимогам не підкорюються. Стверджувати про протилежне означало б, що будь-який матеріал з питань права з будь-якого джерела, з яким суддя знайомиться після початку розгляду справи, а, може, й до цього, слід було б надати сторонам для ознайомлення і коментарів, тобто будь-який підручник, посібник, стаття чи почутий суддею виступ колеги на конференції, які здатні вплинути на правову позицію, повинні були б стати відкритими для коментарів сторін, а це вже абсурд.

З огляду на це більшою практичною проблемою у сучасному судочинстві є не питання допустимості сторонньої допомоги суду у питаннях права, оскільки така є допустимою, а питання ефективності самої допомоги.

2. Ефективні інструменти *amicus curiae*

Досі основним інструментом допомоги Верховному Суду у питаннях права були індивідуальні висновки окремих членів НКР. Це при тому, що власне діяльність такого колегіального органу як рада в своїй основі передбачає колегіальну роботу, а Положення про НКР передбачає її засідання та засідання її робочих груп як основну форму діяльності (§ 4.2) [17].

Індивідуальний характер висновків, що їх готують науковці на запит Верховного Суду, в умовах, коли з одного питання висновки можуть надати декілька фахівців, звичайно, не передбачає їх узгодження науковцями між собою і навіть не передбачає єдності доктринальних підходів. На практиці це приводить до ситуації, коли з одного питання фахівці часто займають діаметрально протилежні підходи. Об'єднана палата Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду у 2018 році звернула увагу на цю проблему: «У наукових висновках, що надійшли у справі, надано різні, часом протилежні відповіді на кожне з викладених вище питань. Відзначаючи відсутність доктринальної єдності у вирішенні цих складних питань права, а також те, що автори висновків у своїх міркуваннях значною мірою покладались на судову практику, Суд не вважає за можливе покластися у цьому питанні на якийсь один доктринальний підхід, натомість у своїх висновках покладатиметься на судову практику, яка одержала наукове осмислення» (§ 24 постанови від 07.12.2018) [18].

Тільки порівняно нещодавно НКР активізувала роботу у форматі засідань робочих груп, у яких беруть участь фахівці з певної галузі, що дозволяє в одному засіданні «зіштовхнути» різні підходи у спробі виявити їх переваги і слабкі місця на рівні фахової науково-практичної дискусії, а не залишати суддів сам на сам з діаметрально протилежними індивідуальними висновками, роблячи їх тим самим ще й суддями у питаннях наукового методу.

Групові формати допомоги суду у питаннях права мають ще й ту перевагу, що питання конфлікту інтересів у ньому не настільки гостре, як у випадку надання індивідуального висновку, оскільки запрошення до участі у дискусії декількох фахівців передбачає критичну оцінку висновків одне одного, а не виклад єдиної позиції без критики, хоча в результаті дискусії можливе й узгодження позицій.

Звичайно, робота фахівців, які надають суду допомогу як експерти у питаннях права, може бути організована також з урахуванням найкращих відомих практик, які застосовуються у юрисдикційних органах та споріднених інститутах, зокрема в арбітражі. Автор у більш ранніх публікаціях приділяв увагу різноманітним технікам ефективної організації групової роботи експертів, в тому числі й експертів у питаннях права, зокрема таким технікам, як конференція експертів, різні протоколи групової експертної роботи (які можуть передбачати узгодження експертами спершу методів, а згодом проведення дослідження і узгодження вже їх результатів) [19, с. 394]. Метою такої групової роботи, яку влучно називають *hot-tubbing* (від англ. *hot tub* – гаряча ванна, джакузі), є помістити фахівців з різними підходами на певне питання в середовище, в якому вони фахово спе-

речатимуться одне з одним, зануряться у гарячу дискусію, фахово виявлять недоліки позицій одне одного, а можливо, й напрацюють в результаті єдину позицію.

Ці ж техніки цілком можуть бути використані також іншими особами, інституціями, групами, які бажають надати суду допомогу як *amici curiae*. Юридичні та інші фахові спільноти, дотримуючись вже загаданих вище етичних орієнтирів (неприпустимість заяв про те, як в цілому слід вирішити певну справу, та відсутність критики чинних судових рішень), загалом можуть досліджувати питання права, які знаходяться на розгляді суду, і в таких умовах без шкоди для незалежності та неупередженості суду висловлювати публічно і навіть звертати увагу суду на власні висновки у питаннях права. Якщо ж при цьому будуть застосовані найкращі техніки групової роботи, які передбачають фахове представлення різних позицій стосовно певного питання права, то від цього тільки зросте цінність такої допомоги суду. Адже це дозволить суду не тільки розкрити більше різних аспектів певної правової проблеми, а й громадськості побачити, що певне питання є справді дискусійним та багатоаспектним.

Висновки. В умовах, коли принцип *jura novit curia* є наріжним каменем національного правосуддя і, з одного боку, покладає на суд обов'язок самостійно встановити і правильно застосувати право, а з іншого – робить для суду доступними будь-які джерела інформації, що дозволяють правильно встановити зміст права, без шкоди для засад змагальності та права сторін бути почутими, і суди, і професійні спільноти, і суспільство в цілому мають бути зацікавлені в розвитку ефективних інструментів надання суду допомоги у питаннях права. Ця допомога з огляду на цей же принцип *jura novit curia* може бути надана саме тоді, коли певне питання права знаходиться на розгляді в суді, і за умови дотримання етичних меж (утримання від критики чинних судових рішень і уникнення заяв про те, як в цілому слід вирішити ту чи іншу справу), така допомога, яка може полягати у висловленні позицій суто у питаннях права, не повинна сприйматись як втручання у здійснення правосуддя. Багатоманіття відомих технік виявлення, протиставлення і узгодження різних фахових поглядів на правові питання дозволять стати *amici curiae*, «друзями суду» будь-яким фахівцям, організаціям, спільнотам, які здатні донести до суду свої висновки. В цьому полягає не тільки інтерес правосуддя, який забезпечується врахуванням ширшого спектру фахової інформації, а також інтереси цих спільнот (адже вони мають можливість бути почутими до формування певної позиції судом, а не тільки *post factum* аналізувати або й критикувати вже сформовану позицію) і суспільства в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. ВП ВС висловила проарбітражну позицію у справі, спір у якій виник із приватноправових відносин з іноземним елементом. 08 листопада 2023. Верховний Суд : веб-сайт. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1506818/> (дата звернення 11.05.2025).
2. Верховний Суд. Касаційний господарський суд. Постанова від 18.06.2024. Справа № 910/11933/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120204702> (дата звернення 11.05.2025).
3. Дроздов О., Григоренко Є., Передерій О., Стебелєв А. Експерт з питань права: теоретико-методологічні засади та вектори реалізації. *Право України*. 2021. № 6. С. 221–263. DOI: 10.33498/louu-2021-06-221
4. Верховний Суд. Касаційний адміністративний суд. Постанова від 16.03.2023. Справа № 400/4409/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109601428> (дата звернення 11.05.2025).
5. Верховний Суд. Касаційний адміністративний суд. Постанова від 14.02.2022. Справа № 991/3440/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103466876> (дата звернення 11.05.2025).
6. Верховний Суд. Касаційний адміністративний суд. Постанова від 14.12.2022. Справа № 990/124/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107878072> (дата звернення 11.05.2025).
7. Алексеева А. «Третя сторона»: нові практики ЄСПЛ для забезпечення дотримання справедливості судового розгляду. *Наукові розвідки з актуальних проблем приватного та публічного права*: Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24 квітня 2024 року). Київ, 2025. С. 159–165.
8. Концепція *amicus curiae* у сучасному правосудді: Концептуальний документ для Конституційного Суду України 10 червня 2022 р. А. Тенасе, Г. Папуашвілі. Київ, 2022. 53 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/c/523443.pdf> (дата звернення 11.05.2025).
9. Bagashka, T., Chapa, S., Tiede, L. Influenced by Power or Reasons? The Role of Amicus Curiae Briefs in Constitutional Court Decision-Making. *East European Politics and Societies*. 2023. Vol. 38, Issue 1. P. 5–29. URL: <https://doi.org/10.1177/08883254221148485>.

10. Collins P.M., Jr. The Use of Amicus Briefs. *Annual Review of Law and Social Science*. 2018. Vol. 14. P. 219–237. DOI: 10.1146/annurev-lawsocsci-101317-031248.
11. Doerfler M.E. Bishops and Friends: History and Legal Interpretation in Recent Amicus Curiae Briefs before the Supreme Court. *Journal of Law and Religion*. 2023. Vol. 38, No. 1. P. 55–80. DOI: 10.1017/jlr.2022.47.
12. Abi-Hassan S, Box-Steffensmeier JM, Christenson DP, Kaufman AR, Libgober B. The Ideologies of Organized Interests and Amicus Curiae Briefs: Large-Scale, Social Network Imputation of Ideal Points. *Political Analysis*. 2023. Vol. 31, No. 3. P. 396–413. DOI: 10.1017/pan.2022.34.
13. Dwyer J.G. Faux Advocacy in Amicus Practice. *Pepperdine Law Review*. 2023. Vol. 50, Issue 4. P. 633–717.
14. Kearney J.D. The Influence of Amicus Curiae Briefs on the Supreme Court. *University of Pennsylvania Law Review*. 2000. Vol. 743. P. 743–855.
15. Farber S. The Amicus Curiae Phenomenon: Theory, Causes and the Significance of Third Party Interventions. *Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice*, Vol. 119. Springer, Cham, 2024. 330 p. DOI: 10.1007/978-3-031-67225-5.
16. DeMatteo D., Wiltsie K. When Amicus Curiae Briefs are Inimicus Curiae Briefs: Amicus Curiae Briefs and the Bypassing of Admissibility Standards. *American University Law Review*. 2023. Vol. 72, No. 187. P. 1871–1918.
17. Положення про Науково-консультативну раду при Верховному Суді, затверджене постановою Пленуму Верховного Суду від 02.02.2018 № 1. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/ppn_kr/ (дата звернення 11.05.2025).
18. Верховний Суд. Касаційний господарський суд. Об'єднана палата, Постанова від 07.12.2018. Справа № 910/7547/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78484783> (дата звернення 11.05.2025).
19. Пильков К.Н. Доказательства и доказывание в международном коммерческом арбитраже: Научно-практическое пособие. – Киев: Освита України, 2016. 20+610 с. URL: <https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/472> (дата звернення 11.05.2025).